

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/29/26-30>

Namiq Hümbətov
AMEA İqtisadiyyat İnstitutu
doktorant
humbatoff@gmail.com

AZƏRBAYCANDA VERGİ GÜZƏŞTLƏRİ VƏ İQTİSADI İMTİYAZLAR EKSTREMAL HAL KİMİ: İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏR TİMSALINDA

Xülasə

İşğaldan azad edilmiş əraziləri əsas olaraq götürməklə, vergi güzəştləri, iqtisadi imtiyazlar və Azərbaycanada bu imtiyazların qarşılıqlı əlaqəni araşdıracağıq. Ekstremal vəziyyəti araşdıraraq, araşdırma vergi siyasətlərinin bu azad edilmiş bölgələrdə iqtisadi inkişafa necə töhfə verdiyini araşdırıb. Tədqiqat bu kontekstdə təqdim olunan unikal çağırışları və imkanları nəzərdən keçirməklə, Azərbaycanada və münaqişədən sonrakı yenidənqurma çərçivəsində daha geniş çərçivədə iqtisadi imtiyazların formalaşdırılmasında fiskal tədbirlərin roluna işıq salacaqdır.

Açar sözlər: *vergi güzəştləri, iqtisadi imtiyaz, işğaldan azad edilmiş ərazilər, iqtisadi inkişaf, ekstremal şəraitlər*

Namiq Humbatov
ANAS Institute of Economics
PhD student
humbatoff@gmail.com

Tax benefits and economic privileges in Azerbaijan as an extreme case: in the representation of territories freed from occupation

Abstract

Taking the territories freed from occupation as the basis, we will examine tax benefits, economic privileges and the interaction of these privileges in Azerbaijan. Examining the extreme case, the study examined how tax policies contributed to economic development in these exempted regions. By considering the unique challenges and opportunities presented in this context, the study will shed light on the role of fiscal measures in shaping economic privilege in Azerbaijan and within post-conflict reconstruction more broadly.

Keywords: *tax concessions, economic privilege, territories freed from occupation, economic development, extreme conditions*

Giriş

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə vergi güzəştlərinin istifadəsi əhəmiyyətli dərəcədə populyarlıq qazandı və bir çox onilliklər ərzində gərgin mübahisə mövzusunə çevrildi. Bu təşviqlərin bəzi hallarda investisiya seçimlərinə təsir göstərə biləcəyi doğru olsa da, üstünlüklərin çatışmazlıqlardan üstün olub-olmaması qeyri-müəyyən olaraq qalır.

Vergilərin əsas məqsədi hər bir ölkənin spesifik şərtlərinə və inzibati imkanlarına uyğunlaşdırılmış strategiyaları həyata keçirməklə səmərəli gəlir əldə etməkdir. Yaxşı tərtib edilmiş vergi sistemi resurs bölgüsündə təhrifedici təsirlərin qarşısını almaq üçün səmərəli olmalı və gəlir məqsədini təmin etməklə onun müxtəlif sosial qruplara təsirində ədalətli olmalıdır.

İqtisadi siyasətin mürəkkəb mənzərəsində vergi güzəştləri hökumətlər tərəfindən artımı stimullaşdırmaq, investisiyaları təşviq etmək və ümumi iqtisadi rifahı gücləndirmək üçün istifadə olunan güclü alət kimi ortaya çıxır. Vergi siyasəti və iqtisadi nəticələr arasındakı qarşılıqlı əlaqə həm iqtisadçılar, həm siyasətçilər, həm də biznes üçün çoxillik maraq doğuran mövzu olmuşdur. Vergilər fiskal alətlər kimi təkcə hökumətlər üçün gəlir yaratma mexanizmləri kimi xidmət etmir, həm də müəyyən iqtisadi sistem daxilində fərdlərin və korporasiyaların davranışlarının

formalaşmasında əhəmiyyətli təsir göstərir. Vergi güzəştlərinin çoxşaxəli təbəqələrini tədqiq etməklə, biz bu stimulların iqtisadi artım üçün katalizator rolunu oynaya biləcəyi və ya əksinə, gözlənilməz nəticələrə gətirib çıxara biləcəyi nüanslı yolları açmağı hədəfləyirik.

Geniş şəkildə müəyyən edilmiş vergi güzəştləri, vergi dərəcələrinin, kreditlərin, azadolmaların və ya digər təşviqlərin azaldılması yolu ilə fiziki şəxslər və ya müəssisələrin maliyyə yükünü yüngülləşdirmək üçün nəzərdə tutulmuş siyasətlər spektrini əhatə edir. Bu cür tədbirlər çox vaxt iqtisadi fəallığın stimullaşdırılması, investisiyaların cəlb edilməsi, innovasiyaların təşviqi və nəticədə ümumi iqtisadi mənzərənin yaxşılaşdırılması məqsədi ilə həyata keçirilir. Bununla belə, bu məqsədlərə nail olmaq üçün vergi güzəştlərinin effektivliyi müxtəlif amillərdən, o cümlədən siyasətin tərtibinin aydınlığı, inzibati səmərəlilik və dəyişən iqtisadi şəraitə uyğunlaşmadan asılıdır.

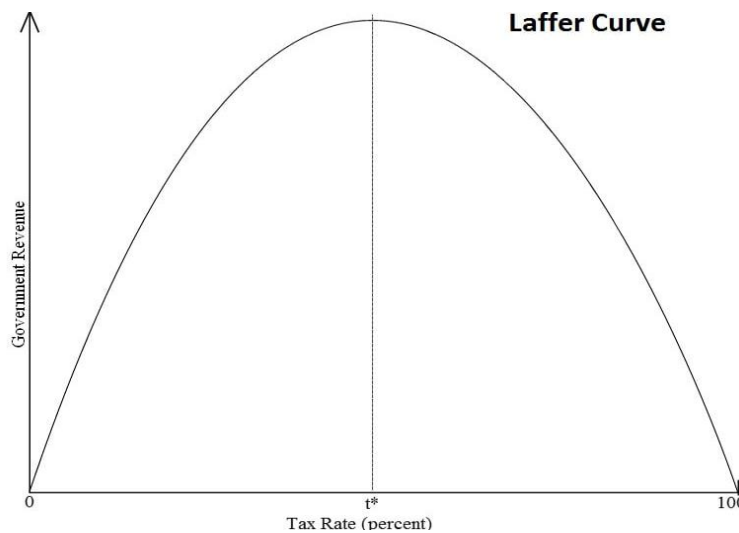
Yaxşı hazırlanmış vergi siyasətindən irəli gələn iqtisadi üstünlüklər çoxşaxəlidir. Azaldılmış vergi yükləri müəssisələri kapital layihələrinə investisiya qoymağa, əməliyyatları genişləndirməyə və daha çox işçi işə götürməyə təşviq edə bilər. Bundan əlavə, onlar bu sözlərlə məşğul olan şirkətlərə maliyyə yardımını göstərməklə innovasiya və tədqiqat və inkişaf fəaliyyətlərini inkişaf etdirə bilərlər. Fərdi səviyyədə vergi güzəştləri istehlak xərclərini stimullaşdırır, mal və xidmətlərə tələbi gücləndirir və möhkəm iqtisadi dövrəyə töhfə verməkdədir.

Azərbaycanın vergi siyasəti.

Azərbaycanın ekstremal vəziyyəti xalqın iqtisadi trayektoriyasının formalaşmasında vergi güzəştlərinin rolunu vurğulayır. Ölkənin neft və qaz sərvətləri, xüsusən də Xəzər dənizinin ehtiyatlarının istismarından əldə edilən əhəmiyyətli gəlirlər Azərbaycana unikal iqtisadi zəmin yaratmışdır. Bu resursların məhdud mahiyyətini dərk edən hökumət iqtisadiyyatı şaxələndirmək və davamlı inkişafı təşviq etmək üçün vergi siyasətindən strateji istifadə etmişdir.

Azərbaycanın vergi strategiyasının əsas istiqamətlərindən biri birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi və qeyri-neft sənayesinin inkişafına təkan vermək məqsədi ilə hədəf sektorlarda güzəştli vergi rejimlərinin tətbiqindən ibarətdir. Bu məqsədyönlü vergi güzəştləri əlverişli biznes mühitinin yaradılmasında, turizm, informasiya texnologiyaları və kənd təsərrüfatı kimi sektorların önə çıxmasında mühüm rol oynamışdır. Bununla belə, ekstremal vəziyyət həm də potensial tələlərə və gözlənilməz nəticələrə diqqət yetirməyə dəvət edir. Xüsusi sənaye və ya stimullara həddən artıq etibar etmək zəifliklər yarada bilər, iqtisadiyyatı xarici təsirlərə və ya qlobal bazar dinamikasında dəyişikliklərə həssas edir. Vergi güzəştlərinin Azərbaycanın iqtisadi mənzərəsinə təsirini araşdırarkən, inkişaf edən iqtisadi reallıqlar fonunda bu siyasətlərin davamlılığını və uzunmüddətli həyat qabiliyyətini qiymətləndirmək vacibdir.

Şəkil 1. Vergilər və dövlət gəlirləri arasında əlaqə

Mənbə: <https://www.aei.org/economics/public-economics/forget-the-laffer-curve-meet-the-krugman-curve/>

Vergi güzəştləri və investisiyalar haqqında müasir tədqiqatlarda üstünlük təşkil edən fikir ondan ibarətdir ki, vergi üstünlükləri ilə müqayisədə investisiyanın kəmiyyət və keyfiyyətinin qiymətləndirilməsində qeyri-vergi elementləri daha əhəmiyyətli rol oynayır. Bu, xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün doğrudur. Tez-tez qeyd olunan qeyri-vergi determinantları siyasi sabitlik, hüquqi müəyyənlik, dəyişdirilməmiş makroiqtisadi siyasətlər, işçi qüvvəsinin keyfiyyəti və infrastruktur vəziyyətidir.

Buna baxmayaraq, inkişaf etməkdə olan ölkələr vergi güzəştlərindən investisiyaları, xüsusən də birbaşa xarici investisiyaları (BXİ) təşviq etmək vasitəsi kimi istifadə etməyə davam edirlər.

Bu görünən paradoksun mahiyyətə iki səbəbi var:

a) Fiskal stimullar beynəlxalq investorların inkişaf etməkdə olan ölkələrdə biznes həyata keçirərkən, əvvəllər qeyd olunan qeyri-vergi aspektlərində nəzərəcarpacaq çatışmazlıqlar olduqda qarşılaşdıqları əlavə xərcləri kompensasiya etmək üçün vacibdir.

b) Kapitalın əhəmiyyətli hərəkəti ilə xarakterizə olunan hazırkı qlobal iqtisadiyyatda xarici investisiyaların cəlb edilməsi və daxili vəsaitlərin xaricə axınının qarşısını almaq üçün aşağı effektiv vergi dərəcəsini təmin etmək lazımdır. Vergi rəqabəti dedikdə, hökumətlərin beynəlxalq sərmayələri cəlb etmək məqsədi ilə kapitalla vergiləri azaltmaq üçün tədbirlər həyata keçirməsi praktikası başa düşülür. Təbii ehtiyatların istismarından əldə edilən və konkret coğrafi regiona bağlı olan gəlirlər digər dövlətlərin vergi qanunları nəzərə alınmadan vergiyə cəlb edilə bilər. Digər tərəfdən, firmaların patent kimi mənbələrdən əldə etdikləri gəlirlər vergi rəqabətinə tamamilə həssasdır. Əgər vergilər üzrə gəlir dərəcəsi A ölkəsində müsbətdirsə, kapital vergisinin aşağı olması səbəbindən B ölkəsində vergidən sonrakı dərəcə daha yüksək olarsa, investisiya B ölkəsində daha faydalı ola bilər (Klemm, 2009). Spektrin bir ucunda, vergi rəqabətinə dair nəzəri ədəbiyyat təklif edir ki, mükəmməl kapital hərəkətiliyi olan kiçik açıq iqtisadiyyatlar kapitalla daxil olmaq üçün vergi tətbiq etməməlidirlər, çünki kapital təklifinin sonsuz dərəcədə cavabdeh olduğu güman edilir. Bu təklifin tam həyata keçirilməsi korporativ gəlir vergisinin ləğvini nəzərdə tutur. Bununla belə, mobil kapital üçün vergi rəqabətində iştirak etmək üçün alternativ yanaşma fiskal stimulların təqdim edilməsidir (Roca, 2010).

Birinci kateqoriyaya həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi və əhalinin aztəminatlı təbəqələrinin sosial müdafiəsinin təmin edilməsi məqsədi ilə əhalinin məşğulluğu problemini həll edən müavinətlər daxildir. Bu kateqoriyaya həmçinin maliyyə, xammal və resurslardan düzgün istifadəni təşviq edən həvəsləndiricilər də daxil ola bilər. İkinci kateqoriyaya şirkətlərin təcrübəsinə əsaslanaraq verilən üstünlüklər, onların müəyyən şəraitdə dövlət üçün əhəmiyyəti, maddi və maddi imkanların şərtləri daxil edilməlidir. Vergi qanunvericiliyinin formalaşdırılmasının ikinci mərhələsində vergilərin həvəsləndirici funksiyasına mühüm əhəmiyyət verilir. Bu səviyyədə vergilərin iqtisadiyyatın fiskal idarə edilməsində mühüm rol oynadığını qəbul etmək çox vacibdir. Mövcud iqtisadi şəraitdən aydın olur ki, iqtisadiyyatın idarə edilməsində vergilərin funksiyasına ciddi diqqət yetirilir. Təsərrüfat subyektlərinin vergiləri sahəsində bütün firmalar eyni şəraitə tabedirlər, onların vergi imtiyazları və öhdəlikləri tamamilə ədalətlidir. Müəyyən edilmiş vergilərin, rüsumların və digər icbari ödənişlərin tutulması və bir ölkədə vergi siyasətinin həyata keçirilməsi prosesi bilavasitə vergitutma yolu ilə iqtisadiyyatın idarə edilməsini nəzərdə tutur. Bu tədbirlər cəmiyyətin sosial təminatı, maliyyə sabitliyinin təminatı, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinin tənzimlənməsi, təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə, ətraf mühitin mühafizəsi kimi çoxsaylı müsbət nəticələr verir.

Vergi üstünlüklərinin iqtisadi və sosial tərəqqiyə təsirinin gücləndirilməsi üçün aşağıdakılar müəyyən edilmişdir: - İstehsal potensialının artırılması və məşğulluq imkanlarının yaradılması - Kapital axınının artırılması - İşçilərin həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsi - Mövcud resurslardan səmərəli istifadənin təşviqi. - Investisiya cəlb ediciliyinin təşviqi - Əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasının təmin edilməsi. Vergi güzəştlərindən istifadənin digər məqsədi yalnız bəzi vergi ödəyicilərinin vergilərdən tam və ya müvəqqəti azad edilməsini və ya vergilərin azaldılmasını təmin etmək deyil, həm də qalan vəsaitlərdən səmərəli istifadəni təmin etməkdir (Jorayev, 2023).

Azərbaycan Respublikası Prezidenti işğaldan azad edilmiş ərazilərdə iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsinə yönəlmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi haqqında 10 dekabr 2021-ci il tarixli sərəncam imzalayıb. Bu tədbirlərə bu ərazilərdə iqtisadi və əmək resurslarının səmərəli idarə edilməsi üçün vergi və sosial sığorta siyasətinin həyata keçirilməsi daxildir. Məqsəd emal sənayesi və xidmət infrastrukturunun yaradılmasının təşviqi, müxtəlif güzəştlərin təmin edilməsi, özəl təşəbbüslərin stimullaşdırılması, investisiyaların təşviqi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, istehsal fəaliyyəti ilə məşğul olan sahibkarlar üçün gömrük və vergi güzəştlərinin müəyyən edilməsidir.

Prezidentin sərəncamının icrası məqsədilə işğaldan azad edilmiş ərazilərdə investisiya cəlbediciliyinin artırılması, biznes mühitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində tədbirlər həyata keçirilib. Buraya optimal güzəştlərin və həvəsləndirmə mexanizmlərinin tətbiqi, Vergi Məcəlləsinə zəruri dəyişikliklərin edilməsi daxildir.

Vergi güzəştlərinin təklif edilməsinin əsas məqsədi işğaldan azad edilmiş bölgələrə investisiyaları cəlb etmək və dövlət tərəfindən verilən təşviqlər vasitəsilə həmin sənayedə artımı stimullaşdırmaqdır. Azad edilmiş ərazilər yaxşı coğrafi konfigurasiyaya və əhəmiyyətli məhsuldarlığa malikdir. Burada həm sənayeləşmə, həm də hasilat sektorları da daxil olmaqla bir çox perspektivlər mövcuddur. Nəticə etibarilə, müəyyən bölgələrdə rəsmi olaraq sakinlər siyahısına salınmış şəxslər daha geniş üstünlüklərə malik olacaqlar.

2023-cü il yanvarın 1-dən işğaldan azad edilmiş ərazidə rezidentlər 10 il müddətinə mənfəət, əmlak, torpaq və sadələşdirilmiş vergilərdən azad edilir. Bundan əlavə, bu azadolma xüsusi olaraq təyin olunmuş regionda yaşayan fərdin həmin regionda fəaliyyətə cəlb edilməsi ilə bağlı əldə etdiyi qeyri-satış gəlirinə veriləcək (4).

Bundan başqa, iqtisadi fəaliyyət və mal nomenklaturası sahələrində ƏDV ödəyicisi olan rezidentlər maşın, texnoloji avadanlıq və cihazların, habelə xammal və materialların idxalı zamanı ƏDV-dən azad olunmaq hüququna malikdirlər. Bu azadolma 2023-cü il yanvarın 1-dən etibarən 10 il müddətində qüvvədə olacaqdır (5).

Bölgələrdə vergi güzəştləri və üstünlükləri iqtisadi siyasətə təsir etməkdə və artımı təşviq etməkdə mühüm rol oynayır. Hökumətlər iqtisadi inkişafı təşviq etmək, investisiyaları təşviq etmək və sosial rifahı yüksəltmək kimi bir çox məqsədə çatmaq üçün maliyyə siyasətini qəbul edirlər.

İqtisadi artımın gücləndirilməsi və investisiyaların təşviqi:

Ərazidə vergi güzəştlərinin əsas məqsədi iqtisadi fəallığı inkişaf etdirmək və investisiyaları stimullaşdırmaqdır. Vergi güzəştləri çox vaxt hökumətlər tərəfindən firmaları öz sərhədləri daxilində əməliyyatlar qurmağa həvəsləndirmək üçün istifadə olunur. Həm yerli, həm də beynəlxalq investisiyaları cəlb etməyin ümumi yollarına korporativ vergi dərəcələrinin azaldılması, vergi məzuniyyətlərinin verilməsi və investisiya kreditlərinin verilməsi daxildir. Bu yanaşmanı tətbiq etməklə ərazilər məşğulluq imkanlarını genişləndirməyə, əsaslı irəliləyişləri təşviq etməyə və ümumi iqtisadi səmərəliliyi yüksəltməyə çalışır. Bu təşəbbüslərin arxasında duran əsas ondan ibarətdir ki, azaldılmış vergi dərəcələri müəssisələrin resursları bölüşdürmək və böyümək üçün cəlbediciliyini artırır və nəticədə iqtisadi məhsuldarlığın artmasına səbəb olur. İnvestorları vergi öhdəliklərini azaltmaq imkanı cəlb edir, nəticədə ərazi daha yüksək iqtisadi fəaliyyətdən, müəssisələrin isə sərfəli vergi şəraitindən qazandığı qarşılıqlı faydalı ssenari yaranır (Keen, Simone, 2004).

Regional inkişaf və tarazlaşdırılmış artım:

Vergi güzəştləri və üstünlükləri regional inkişafı stimullaşdırmaq və müxtəlif sahələr üzrə iqtisadi səylərin ədalətli şəkildə yayılmasını təmin etmək üçün çox vaxt strateji olaraq istifadə olunur. Səlahiyyətli, iqtisadi cəhətdən zəif olan regionlarda fəaliyyət göstərmək üçün stimullar olaraq firmalara xüsusi vergi güzəştləri verə bilər. Bu strategiya inkişaf etməmiş regionlara investisiyaları stimullaşdırmaqla regional bərabərsizliyin azaldılmasına kömək edir. Səlahiyyətli məqsədi müəyyən sahələrə strateji olaraq investisiyalar ayırmaqla məşğulluq imkanlarını təmin etmək, infrastrukturu gücləndirmək və yerli iqtisadiyyatları canlandırmaqdır. Bu,

gəlirlərin daha ədalətli paylanmasına təkan vermir, həm də müxtəlif regionlar üzrə sosial və iqtisadi bərabərsizlikləri azaldır (Zee, Stotsky, 2005).

Məqsədli sektorların və texnologiyaların təşviqi:

Vergi güzəştləri hökumətlər tərəfindən regionun davamlı tərəqqisi üçün həyati əhəmiyyət kəsb edən müəyyən sektorların və ya texnologiyaların inkişafını təşviq etmək üçün istifadə edilə bilər. Səlahiyyətli orqanlar müəyyən sənaye sahələrinə vergi güzəştləri və ya subsidiyalar təklif etməklə tədqiqat və inkişaf, innovasiya və ekoloji cəhətdən təmiz təcrübələrin qəbulunu stimullaşdırı bilər. Nümunə olaraq, daha ekoloji cəhətdən təmiz iqtisadiyyata keçməyə can atan bir region bərpa olunan enerji və ya davamlı texnologiya istehsalı ilə məşğul olan müəssisələrə vergi güzəştləri verə bilər (Bird, Zolt, 2005).

Hökumət bu fəaliyyətlə məşğul olmaqla nəinki uzunmüddətli məqsədlərinə uyğun gələn şirkətlərin inkişafına təkan verir, həm də iqlim dəyişikliyinə azaldılması kimi sahələrdə dünya miqyasında aparılan səylərə fəal şəkildə töhfə verir.

Sosial rifah və inklüziv iqtisadi inkişafın təşviqi:

Vergi güzəştləri və imtiyazları müəyyən demografik qruplara yardım təklif etməklə və ya təcili sosial problemləri həll etməklə sosial rifah məqsədlərinə nail olmaq üçün istifadə edilə bilər. Məsələn, regionlar inklüziv işə götürmə strategiyalarından istifadə edən şirkətlərə vergi güzəştləri verə bilər, imkansız ərazilərə kömək edə bilər və ya təhsil və səhiyyə proqramlarına resurslar təqdim edə bilər. Vergi təşviqlərini sosial məqsədlərlə sinxronlaşdırmaqla, regionlar daha inklüziv və bərabər cəmiyyəti inkişaf etdirmək üçün öz maliyyə siyasətlərindən istifadə edə bilərlər. Bu üsul təkcə mövcud sosial problemləri həll etmir, həm də regionun uzunmüddətli rifahını və sabitliyini artırır (9).

Nəticə

Vergi güzəştləri və digər imtiyazların hər hansı regiona tətbiq edilməsi, regionun yenidən qurulma və inkişafı üçün təşviq xarakteri daşıyır. Bu cür təcrübələri tək Azərbaycanda deyil müxtəlif ölkələr təcrübəsində dövlətlərin iqtisadi effektivliyi nəzarətdə saxlamaq üçün addımlardan biridir. Məqələmizdə vergi və digər imtiyazların önəmini faydalarını hansı sosial qrupları hədəf aldığına diqqət yetirdik. Bundan başqa işğaldan azad edilmiş ərazilərdə güzəştlərin hansılar olduğu və sahibkarlığı inkişaf etdirmək üçün bu cür addımların atıldığını qeyd edə bilərik.

Ədəbiyyat

1. Klemm, A. (2009): "Causes, benefits and risks of business tax incentives". IMF Working Paper. WP/09/21. January.
2. Roca, J. (2010). Evaluation of the effectiveness and efficiency of tax benefits. Documento de debate Nro. IDB-DP-136. Washington, DC: BID.
3. Jorayev, B. (2023). The Role of Tax Benefits in Socio-Economic Development. Central Asian Journal of Innovations on Tourism Management and Finance, 4(6), pp.149-152.
4. <https://www.taxes.gov.az/az/post/2266>
5. <https://www.taxes.gov.az/az/post/2999>
6. Keen, M., Simone, A. (2004). Tax Policy in Developing Countries: Some Lessons from the 1990s and Some Challenges Ahead. Fiscal Studies, 25(3), pp.279-307.
7. Zee, H.H., Stotsky, J.G. (2005). Tax Incentives for Business Investment: A Primer for Policy Makers in Developing Countries. World Development, 33(11), pp.1735-1754.
8. Bird, R.M., Zolt, E.M. (2005). Redistribution via Taxation: The Limited Role of the Personal Income Tax in Developing Countries. UCLA Law Review, 52, 1627.
9. <https://www.aei.org/economics/public-economics/forget-the-laffer-curve-meet-the-krugman-curve/>